

K problematike interpretácie prózy

Júliusa Barča-Ivana

Martina Petříková

Abstrakt

V príspevku sa budeme zaoberať reflexiou vybraných motívov (umelca, kazateľa, premeny, cesty, úteku, kázania a jeho symbolov...) v umeleckom texte Júliusa Barča-Ivana, ktorý je spätý s kontextom východného Slovenska a ktorého formovala ideológia, ako aj spoločensko-politická situácia prvej ČSR. Vyberáme Barčovu-Ivanovu prózu, ktorá tematizuje „príbeh“ postavy podmienenej tienistými stránkami skutočnosti a v ktorej sa vybrané motívy prezentujú prostredníctvom umeleckých prostriedkov a postupov „z rozhrania“ expresionizmu a existencializmu. Barčove-Ivanove literárne diela plnia nielen estetickú funkciu, ale aj mimoestetické funkcie, keďže ťažia z ťažkej rodinnej alebo spoločensko-politickej, či sociálne podmienenej situácie, na tematizovanú situáciu sa v nich nazerá cez prizmu doby alebo kresťanskej a vitalistickej filozofie.

Kľúčové slová

próza; postava umelca; postava kazateľa; motív premeny; motív cesty; motív úteku; motív kázania; kresťanská symbolika; duchovná a estetická hodnota

Abstract

On the Problems of Interpretation of Julius Barč-Ivan's Prose

In this paper we consider about selected motifs (of artist, preacher, transformation, way, getaway, preaching and his symbols...) in the artistic text of Július Barč-Ivan, which is connected with the context of eastern Slovakia and which was formed by ideology, as well as socio-political situation of the first Czechoslovak Republic. We choose the Barč-Ivan's prose, which thematised the „story“ of character conditional by dark sides of fact and in which selected motifs are presented through an artistic means and methods „from the interface“ expressionism and existentialism. Barč-Ivan's literary works fulfill not only an aesthetic function, but also other functions, since benefiting from a difficult family or socio-political, or socially conditioned situation, on the thematised situation is viewed through the prism of time, or vitalism and Christian philosophy.

Key words

prose; figure of artist; figure of preacher; motif of transformation; motif of road; motif of getaway; motif of preaching; Christian symbols; spiritual and aesthetic value

Július Barč-Ivan sa narodil v Krompachoch v roku 1909 a práve prostredie detstva a mladosti vplývalo na autorovu ranú tvorbu, prvé tvorivé obdobie. Priestor demontáží železiarní, ako aj nárastu nezamestnanosti v ňom zanechal výraznú citovú stopu, a tak sa skúsenosť s krompašským prostredím v Barčovej-Ivanovej tvorbe pretavila do kolízie medzi skutočnosťou a túžbou premeniť ju. Prozaik a dramatik, umelec a evanjelický kňaz Július Barč-Ivan formuloval výpoveď o svojej tvorivej metóde i autorskom zámere či poslaní takto: „*Nech umelec priblíži nám svet malých a trpiacich, pravdivo a vrúcne, akoby iba teraz si bol uvedomil svoje poslanie, s ktorým do dnešného dňa mal máločo spoločného, ďaleký a blízky svet tých, ktorých sme doteraz nevideli, aby sme my, takzvané obecnstvo, našli príbuzenstvo s ľuďmi, ktorých objavíme v knihách, na plátne obrazov, na divadelnej scéne, cítili, že je to pravda, čo vidíme, akoby sme videli na vlastné oči, ba videli jasnejšie a vytušili svoju vinu i svoju účasť na tragédiách, ktoré sa odohrávajú pred nami v takomto divadle.*“¹

Z vyrieknutých slov vyplýva Barčovo-Ivanovo „príbuzenstvo“ so Schopenhauerom a jeho záujmom o divadlo v divadle. Ako upozornil Július Vanovič, Július Barč-Ivan chce „*rozhrňať orientálny a nepriehľadný Májín závoj – čiže rozlišovať jav, ktorý klame, a ideu, ktorá spoza neho presvitá: ináč je to aj rozdiel medzi umením mimetickým a kreacionistickým. Barč bude kreacionista: azda aj v onom terapeutickom kontexte, že totiž subjekt prevádza konkrétnu a osobnú problematiku do roviny abstraktných výrazov.*“² Aj preto možno v prípade Barčových-Ivanových postáv hovoriť o *ľuďoch ideí*, ktoré pripomínajú *platónske idey* (postavy matky, otca, priateľa, nepriateľa, doplníme aj postavu syna, či motívy bolesti, zrady, strachu, lásky...)³. To znamená, v Barčovom umení sa zrkadlia postavy, ako aj motívy a konflikty prenesené či prinesené z jednotlivých etáp autorovho života.

V prípade Barčovej-Ivanovej tvorby možno teda uvažovať o vplyve domovského rodinného či spoločensko-politicky a sociálne podmieneného prostredia na tému i problém vybraných literárnych diel, keďže sám autor upozorňuje na genézu prvej časti svojej tvorby, ktorá vychádzala z východoslovenského prostredia: „*Rozhodujúcim pri tvorení môjho myšlienkového sveta bolo prostredie, v ktorom som žil. Osud kolektívu, s ktorým som bol spojený, osud ostatných obyvateľov nášho mestečka, osud krompašských robotníkov, blen a trpkosť, čo tu zostalo vždy v spomienkach na zastavenú fabriku a na zbúrané komíny, prežil som iba neskôršie, keď som už vedel pochopiť bolesť človeka, bolesť z poníženia a bolesť ukriždených. [...] Ale vo mne žijú Krompachy dávne, z dní môjho detstva a mladých rokov. Ďakujem im za to, že mi priblížili bolesť a trpiacich a dali mi poznať i krásu v živote prostého človeka.*“⁴

Próza *Útek* vyšla v Slovenských pohľadoch v roku 1947, avšak aj v nej autor spracúva niektoré podnety z krompašského prostredia, z osobného života i z iného druhu umenia a „iného“ života (výtvarný prejav a život Vinceta van Gogha). V súvislosti s vybraným textom Július Vanovič pripomína aj Barčovo „skúvanie“ tragickej reťaze života: „*Okolo tridsiatky prichádza príznak a varovanie prvé: kňaz pred oltárom – neznie to ako symbolika? –*

1 BARČ-IVAN, Július: *Cesta myšlienky*. 1. vyd. Bratislava: Tatran, 1971, s. 15.

2 VANOVIČ, Július: *Cesta samotárova. Esej o Júliusovi Barčovi-Ivanovi*. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 33.

3 Pozri ibidem, s. 32.

4 BARČ-IVAN, Július: *Cesta myšlienky*. 1. vyd. Bratislava: Tatran, 1971, s. 215 – 216.

nemôže si kľakať [...]; opúšťa teda kňazské poslanie, a odnáša si nielen pocit nesebarealizovania, lež aj vinu, že kazateľňu opustil: šifrované svedectvo vydá o tom v novele *Útek*.“⁵

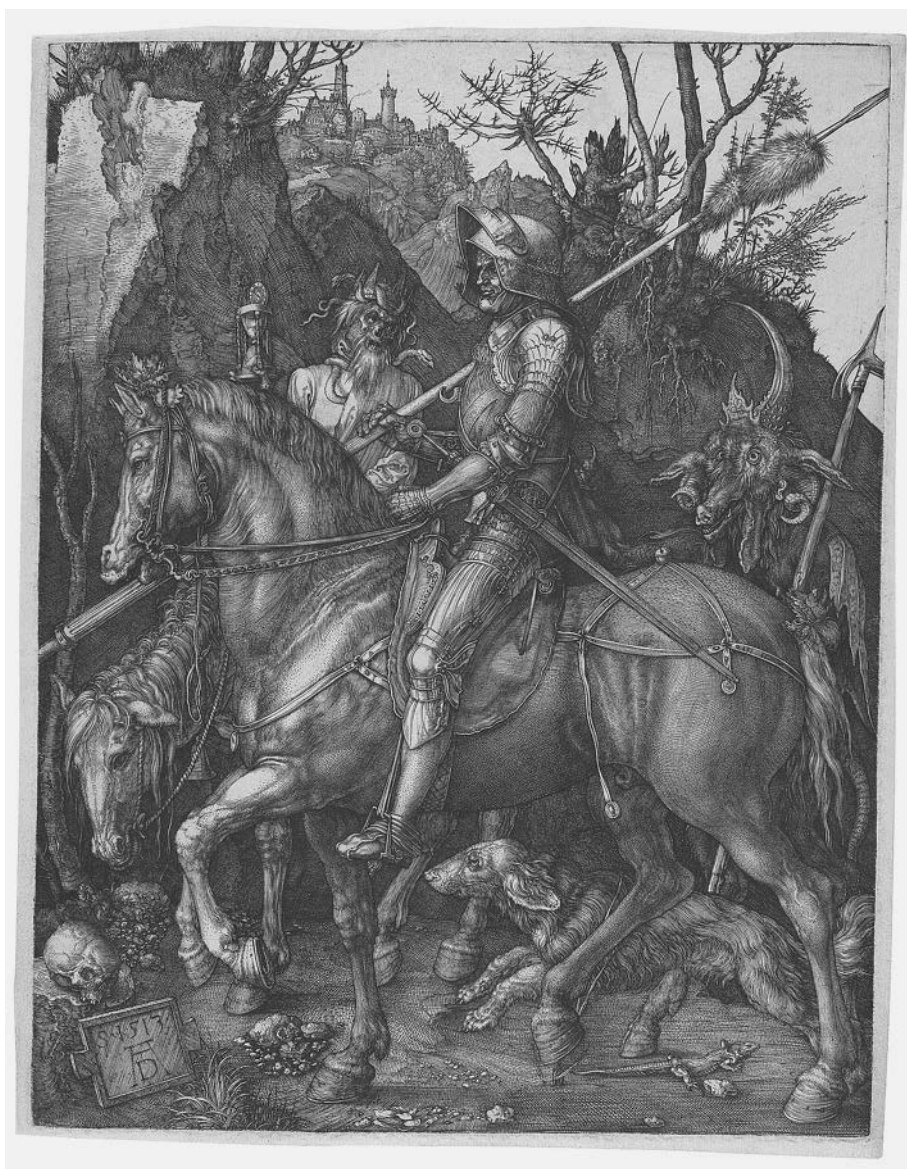
„Otváram Bibliu pri 15. kapitole Skutkov svätých apoštolov. A dívam sa na spievajúce zhromaždenie. Som v tejto osade len krátky čas, a predsa je mi známa skoro každá tvár, ktorú vidím na tomto zhromaždení. Blízke sú mi tieto tváre. Nikdy by som si nebol pomyslel, že si natoľko obľúbim baníkov z *Petites Wasmes* a toto podivné čiernobiele kráľovstvo, v ktorom žijem s nimi. Hľa – starček, ktorý je mi neobyčajne milý a často sa s ním porozprávam, prestal už spievať a díva sa na mňa pohľadom vyrovnaným a čistým, v očiach dievčata, sediaceho predou mnou, svietai posvätné očakávanie a všetci, ktorých spev sa vznáša vysoko i s tými údmí zhromaždenia, ktorí sa mlčky dívajú na mňa, pripravujeme sa na veľkú chvíľu, ktorá sa blíži. Na chvíľu, v ktorej zmlkne spev zhromaždenia a ozve sa slovo.“⁶

Ako naznačujú názov, incipit či úvodné vety prózy, rozprávač/kazateľ s „perspektívou“ umelca využíva prvú osobu singuláru, aby rozpovedal príbeh svojej premeny, či „úteku“ od jedného zo svojich životných poslaní. V nadväznosti na motiváciu „pritekajúcu“ z látkovej skutočnosti, či z Barčovho-Ivanovho života možno hovoriť aj o odoprení si kňazstva. Postava kazateľa je osnovaná na podobnosti s maliarom a kazateľom Vincentom van Goghom, ktorý v jednej z etáp svojho života pôsobil v baníckom prostredí v *Petites Wasmes* v Belgicku a bol známy ako „Kristus z uhoľných bani“. V tomto priestore totiž mladý van Gogh nielenže pomáhal chudobným a kázal Božie slovo, ale začal aj kresliť, pričom využíval predovšetkým prírodné námety.

Relevantné doklady o jeho túžbach i činnosti poskytujú van Goghove listy bratovi Theovi, ktorý ho podporoval a ktorému sa vo „vianočnom“ liste z 26. 12. 1878 vyznáva z toho, že v predvianočnom Borinage a jeho krajine nachádza podobnosti s maľbami Pietra Brueghela, ale aj s rytinami Albrechta Dürera (*The knight and Death*, Rytier a smrť; pozri obrázok). Rovnako spomína svoju kazateľskú činnosť a vysvetľované podobenstvá (napr. motív a symbol horčičného semienka a s ním zviazané biblické podobenstvo), či čítanie zo Skutkov svätých apoštolov (16, 9) i výklad Pavlovho videnia Macedónčovej prosby o pomoc, z ktorého vyvodzuje potrebu učiť sa z evanjelia – tichosti a pokore srdca. Van Gogh sprostredkúva bratovi Theovi aj informáciu o svojej žiadosti adresovanej predsedovi evanjelizačného výboru, aby mohol naďalej pôsobiť ako kazateľ medzi baníkmi v Borinage.

5 VANOVIČ, Július: *Cesta samotárova. Esej o Júliusovi Barčovi-Ivanovi*. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 37.

6 BARČ-IVAN, Július: *Útek*. In: JÚLIUS BARČ-IVAN. *PRÓZY*. Bratislava: Kalligram, 2010, s. 215.

Obr. Albrecht Dürer: Knight, Death and Devil (1513). In:

http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_image.aspx?image=ps099783.jpg&repage=21360

Spomenuté podnety spracúva Július Barč-Ivan v interpretovanej próze a v podobe motívov, ba aj citovaných či voľne parafrázovaných myšlienok z van Goghovho listu ich vkladá do „tkaniva“ textu. Téma a problém prózy však prerastajú látkové podložie prototextu. Rozprávačov tok myšlienok sa odvíja z jeho kazateľskej pozície a poslania a smeruje

k prebúdajúcej sa túžbe po umení (výtvarnej tvorbe), ba i k utvrdzovaniu sa v túžbe tvoriť. Výtvarné expresionistické videnie skutočnosti, príznačné aj pre Barča-Ivana, sa prejaví už pri sociálne motivovanej reflexii „uhoľného kráľovstva“: „*A uhlie píše zreteľne. Ním je napísané o týchto čiernych ľuďoch, aké je kráľovstvo, v ktorom žijú a aký je tento život. Ako ich vítajú každý deň ráno ozrutné komíny, charbonnage okolo šácht a čierna huba šachty, aby ich všetkých rovnako prehltila a vyvrhla ich iba večer, vtedy už, keď hore na zemi bude sa blížil tá istá tma, v ktorej pracujú celý deň tí najväčší prekliati z jej obyvateľov.*“⁷ Je pritom zrejmé, že Barč-Ivan mohol čerpať inšpiráciu z vlastnej životnej skúsenosti s krompašským robotníckym prostredím.

Oproti problému chudoby baníkov a s ňou spojenými strasťami (únava, bolesť, utrpenie) postaví kazateľ zvešť evanjelia o Macedóncovi s jeho *túžbou po poznaní jediného pravého Boha*⁸: „*Hovorím o Ježišovi Kristovi. Že Macedónc dobre volil, keď od apoštola Pavla chcel počuť slovo o láske Ježišovej. Lebo Ježiš Kristus takéhoto človeka ako ten Macedónc, remeselníka alebo robotníka, uboleného, ustateho a utrápeného, miluje, posilňuje a potešuje. On sám je mužom bolesti. Pozná utrpenie človeka. I robotu pozná. Tridsať rokov pracoval v tesárskej dielni. Mohli ho volať aj synom tesára, hoci bol Synom Božím. (Podľa listu Vincenta van Gogha bratovi Théovi zo dňa 26. decembra 1878.)*“⁹ Pre Barčovu-Ivanovu tvorbu je pritom príznačné, že reagovala na dobové teologické názory (pozri teológiu krízy) a registrovala prioritu Božieho zámeru, pričom za sprostredkovateľa medzi Bohom a ľudským svetom považovala Slovo¹⁰.

Nefahká kazateľova situácia v sociálne podmienenom prostredí baníckej komunity, ktorá zasahuje jeho prežívanie a premýšľanie, má aj svoj vnútorný hlbinný zdroj, totiž vypätú senzibilitu znalca (nielen výtvarného) umenia, ba i potenciálneho tvorca, výtvarníka, ktorý v reflektovanej vonkajšej skutočnosti rozpoznáva znaky a tvorivé postupy výnimočných umelcov: „*Aj o tom som písal bratovi Théovi, že Borinage mi pripomína Brueghelove obrazy. Je krásne to čiernobiele kráľovstvo a nie každodenná je jeho krása. Chcel by som namaľovať obraz, ktorý som už videl niekoľkokrát. Baníkov vychádzajúcich zo šachty. V tej chvíli, keď ich vyvrhne čierna šachta, čiernych ľudí do bieleho snehu. Aj to by som chcel vedieť, s akým pocitom vystupujú na zem, ako zapôsobí na nich vo chvíli, keď vyjdú z tmy na denné svetlo, tá úžasná beloba, moc farby, jej oslnivá sila. Ako som prišiel na túto myšlienku? Viem, iné by ma malo zaujímať. Možno tie city mojich veriacich, s ktorými sa blížia po dennej robote ku svojim chalúpkam. Ako sa vracajú k deťom a ženám. Aj na to myslím. Mám svojich ľudí rád. Ale dnes ma vábia farby a nemôžem sa vyslobodiť z ich čarovnej moci. Kontrasty: čierna a biela. Blúdil som v okolí Petites Wasmes a videl som podivné zarastené cesty, bodľač, trňové kríky hodné Dürerových rytín.*“¹¹

Vnútorný zápas medzi dvoma životnými silami – túžbou kazateľa po pokore a túžbou tvorca po veľkých veciach, po rozvíjaní daru tvorby, či pokúšením tvoriť nadobúda aj podobu verbalizovanej spovede o najvnútornejších pochodoch, ktoré vo svojej *ukrutnosti*

7 Ibidem, s. 215 – 216.

8 Ibidem, s. 216.

9 Ibidem, s. 217 – 217.

10 Podľa KOČANOVÁ-ROBERTS, Dagmar: *O ideách v živote a o živote ideí*. In: JÚLIUS BARČ-IVAN. PRÓZY. Bratislava: Kalligram, 2010, s. 595.

11 BARČ-IVAN, Július: *Útek*. In: JÚLIUS BARČ-IVAN. PRÓZY. Bratislava: Kalligram, 2010, s. 221.

vyčerpávajú, ale zároveň pomáhajú utriediť myšlienky, túžby a preferencie postavy. Výpoveď je orientovaná nielen na postavu samu, ale aj na Boha ako potenciálneho komunikačného partnera o to viac, že dominantné motívy výpovede (služba, pokora, pýcha, veľkosť a pod.) sa napájajú na poslanie a motiváciu kazateľa ako potenciálneho tvorca, ktorý nechce oddeľovať službu od života, kázanie od svojich činov, a práve preto uteká z Božej služby, uteká pred pokorou. Tieto momenty odkazujú aj na existenciálne prežívanie a stvárnenie vnútorného zápasu o čistého/očisteného človeka, ktorý sa vnútorným bojom premení, odmietne oddeľovanie vonkajšieho a vnútorného, kázaného a prežívaného, ale ktorý sa práve rúhavým rozhovorom s Bohom usiluje o sebaapresiahnutie, o presiahnutie svojich limitov: „A znovu sa pokúsim zlomiť si krídla, aby ma nikdy nevyniesli do výšín. A predsa to nebude pokora, čo bude vo mne. [...] Akože je to, Pane Bože, s Tebou a s nami? Hráš sa s nami, len hráš? Chceš, aby sme boli pokorní a dávaš do nás túžbu po veľkosti a pýchu? Lebo vo mne je taká túžba. A je vo mne pýcha. Služobníci však musia byť pokorní. Tak, ako som kázal o tom svojim veriacim a žiadal to aj od nich, aj od seba. Lenže ja to nedokážem. A nechcem byť zlým služobníkom. Nechcem inakšie kázať a inakšie žiť. [...] Bože, šťastný je ten, kto sa vie pokoriť pred Tebou! Ja utekám pred pokorou. Ona by zabila vo mne túžbu po veľkosti. To, čo si dal do mňa Ty sám. Kto tvorí, musí ju mať v sebe. Aj pýchu. A v niečom sa musí podobáť Tebe. A robiť aj to, čo robí Tvorca všetkých vecí.“¹²

Tieto tézy potvrdzuje aj Július Vanovič, ktorý zdôrazňuje, že „náboženstvo sa neprejavuje pokojom, ale rozporom v ľudskom svedomí, obnovuje aj utužuje sa v krízach čohokoľvek ľudského, vo chvíľach, keď človek „stojí zrútený, porazený, bezmocný, opustený a sklamaný, keď stojí na troskách svojich možností“.¹³

Vo vybraných pasážach sa však zrkadlí aj Barčova-Ivanova vnútorná rozopra – pocit nedostatočnej sebarealizácie, opustenie kňazského povolania osamelým človekom, človekom, ktorý nie je ani len fyzicky schopný formálneho prejavu pokory, keďže si pre začínajúcu chorobu nemôže pokľaknúť pred oltárom: „Musím byť nešťastný, Pane? Lebo pýcha je nešťastie. I túžba po veľkosti. Je to nešťastie vrchu. Osamelého. Osvieti ho raz slnko Tvojej milosti alebo zvíří sneh na jeho končiaroch Tvoj blesk?“¹⁴ Pociť osamelosti sa potvrdzuje aj v Barčových-Ivanových slovách, keď vypovedá o zrode svojich myšlienok: „Odkiaľ prišli? [...] Zo samoty vyšli všetky, zo samoty požehanej a prekliatej, zrodili sa z bolesti a každá nesie v sebe osud svoj, úžasnú ľarchu bezmocnosti alebo víťaznú silu. (Meditácia).“¹⁵

A nielen tieto prežívané strasti, ale aj zdedené bolesti sa premietli do prózy o umelcovi a kazateľovi Vincentovi van Goghovi, ktorého život sa vo vybraných aspektoch, no predovšetkým v inakosti i osamelosti, zblíži so životom spisovateľa Barča-Ivana. A spisovateľ verí, že slová sú „kúskom nášho ja, azda krvavým telom alebo kosťami, kostrou nášho života“¹⁶,

12 Ibidem, s. 220 – 223.

13 VANOVIČ, Július: *Cesta samotárova. Esej o Júliusovi Barčovi-Ivanovi*. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 61. Ide o východiská protestantskej dialektickej teológie, tzv. teológie krízy.

14 BARČ-IVAN, Július: *Útek*. In: JÚLIUS BARČ-IVAN. PRÓZY. Bratislava: Kalligram, 2010, s. 223.

15 Podľa VANOVIČ, Július: *Cesta samotárova. Esej o Júliusovi Barčovi-Ivanovi*. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 35.

16 Ibidem, s. 36.

pričom vo vzťahu k slovám zdôrazňuje: „vo vás sme tiež žili, azda ten lepší človek v nás, azda ten démon, ktorého sme sa báli zobudiť...“¹⁷ (ALU MS 1B 53).

V príspevku sme sa zameriavali na reflexiu vybraných motívov spätých s postavou umelca, kazateľa v umeleckom texte *Útek* Júliusa Barča-Ivana. Prozaik a dramatik, kazateľ a umelec je spätý s kontextom východného Slovenska a v tvorivom procese ho podmieňovala ideológia, ako aj spoločensko-politická situácia prvej ČSR. Interpretovali sme prózu, ktorá tematizuje „príbeh“ postavy ovplyvnenej tienistými stránkami skutočnosti, ktorá postavu umelca/kazateľa, motívy kázania i „úteku“ prezentuje prostredníctvom umeleckých prostriedkov a postupov „z rozhrania“ expresionizmu a existencializmu. Vybrané literárne dielo plní nielen estetickú funkciu, ale aj mimoestetické funkcie, keďže próza ťaží z reflexie sociálne podmienenej situácie baníkov a z reakcie umelca na biografémy maliara – kazateľa van Gogha i seba ako spisovateľa – kňaza. Na tematizovanú strastiplnú situáciu kazateľa, ktorý žije v nežičlivých sociálnych podmienkach s tými, ktorým sprostredkúva Božie slovo, sa nazerá senzibilnou optikou umelca, ale predovšetkým cez prizmu kresťanskej filozofie, ktorá v Božom slove hľadá útechu. Postava však neustáva v hľadaní a v bytostnej kríze prechádza prerodom, čím sa načrtáva perspektíva zrodu umelca.

Literatúra

- Albrecht Dürer: *Knight, Death and Devil (1513)*. In: *The British Museum* [online]. Popis urobený 8. 1. 2015. Dostupné na internete: http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_image.aspx?image=ps099783.jpg&cretpage=21360
- BARČ-IVAN, Július: *Cesta myšlienky*. 1. vyd. Bratislava: Tatran, 1971. 236 s.
- BECKER, Udo: *Slovník symbolů*. 2. vydanie. Praha: Portál, 2007. 352 s.
- ECO, Umberto a kol.: *Interpretácia a nadinterpretácia*. Bratislava: Archa, 1995. 146 s.
- JÚLIUS BARČ-IVAN. *Prózy*. Bratislava: Kalligram, 2010. 624 s.
- KOČANOVÁ-ROBERTS, Dagmar: *O ideách v živote a o živote ideí*. In: JÚLIUS BARČ-IVAN. *PRÓZY*. Bratislava: Kalligram, 2010, s. 591 – 611.
- Letters (26. december 1878, Petites Wasmes)*. In: Vincent Willem van Gogh [online]. [Popis urobený 9. 8. 2014] Dostupné na internete: http://www.vangoghpaints.net/letter_127/
- LURKER, Manfred: *Slovník biblických obrazů a symbolů*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1999. 368 s.
- Nový Zákon s komentáři a margináliami Jeruzalemskej Bible*. Trnava: Dobrá kniha, 2008. 514 + mapy + index.
- Portréty spisovateľov východoslovenského regiónu*. ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS PREŠOVIENSIS. Slovník 7 (AFPh UP 426/ 460). 1. vyd. Eds. M. Gerušková – M. Petříková. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Grafotlač, s.r.o., 2013.
- RICOEUR, Paul: *Teória interpretácie: diskurz a prebytok významu*. Bratislava: Archa, 1997. 136 s.

17 Ibidem.

Martina Petříková

K problematike interpretácie prózy Júliusa Barča-Ivana

VANOVIČ, Július: *Cesta samotárova. Esej o Júliusovi Barčovi-Ivanovi*. Martin: Matica slovenská, 1994.
174 s.

PaedDr. Martina Petříková, PhD.

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií

Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Ul. 17. novembra č. 1, 080 01 Prešov, Slovenská republika

mpetrikova9@gmail.com